

ПСИХОЛОГІЗМ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

Статтю присвячено дослідженню творчості Емми Андієвської, з'ясуванню місця психологізму в художній системі письменниці. Особливості психологізму прози („Герострати”, „Роман про добру людину”, „Роман про людське призначення”) розкриті крізь призму естетичного вираження кризового стану, еволюції образів в умовах замкнутого середовища, символіки та взаємодії раціонального й ірраціонального.

Ключові слова: проза Емми Андієвської, психологізм, психологічний аналіз, кризовий стан, замкнуте середовище, раціональне, ірраціональне, ідентичність, внутрішній світ.

Barabanova O. The psychologism of Emma Andiyevska's prose. The article deals with the investigation of Emma Andiyevska's prose, the essence of psychological discourse and its place in the poetic system of the writer. Originality of mental competitions of the authoress consist in that she formed the aesthetically ideal in the conditions of free choice, internal and external freedom for personification of the creative projects, in particular in „Herostrats”, „The Novel About A Good Person”, „A Novel About Human Destiny”. The aspiration to experience essence of the person's inner world causes Emma Andiyevska special personal interest by dramatic situations and also action of psyche mechanism (feelings, reasons, desire, dreams) in extreme condition.

Key words: prose of Emma Andiyevska, psychological discourse, psychological analysis, the closed location, rational, irrational, identity.

Вивчення художньої творчості Е. Андієвської безпосередньо пов'язане з новітніми подіями в історії України, її становленням як незалежної держави, поверненням до лона рідної літератури творчості письменників із діаспори, теоретичним переосмисленням здобутків і втрат української літератури й літературознавства. Тож значний доробок письменниці повертається до України, входить до свідомості як критики, так і читацького загалу. Це засвідчують видання її прозових та поетичних творів, що побачили світ в Україні впродовж 1992–2007 рр. Художня спадщина Е. Андієвської була предметом наукових зацікавлень із боку таких дослідників, як Ю. Боднар, Б. Бойчук, О. Буценко, М. Воронцов, Т. Возняк, Г. Гордасевич, О. Гриценко,

Т. Гундорова, Д. Гусар-Струк, О. Деко, В. Державін, О. Кавуненко, Н. Колісниченко-Братун, В. Коптілов, Ю. Лавріненко, Ю. Лободовський, Р. Мовчан, Ю. Микитенко, А. Мойсієнко, Е. Райс, Л. Таран, Ю. Шерех та ін. Особливо вагомі починання розглянути неординарність її прози належать Н. Зборовській, Ю. Стефанику, М. Стеху, Л. Тарнашинській, П. Сороці. С. Водолазька слушно зауважила, що критична рецепція творчості Е. Андіївської перебуває “у стадії становлення й розвитку” [1, 2].

Як самотутнє явище в українській літературі другої половини ХХ століття, слово Е. Андіївської концептуально розширює художню карту українського письменства загалом і прози зокрема. Звідси – актуальність всебічного аналізу особливостей психологізму, що характерний для її великої та малої прози.

Метою пропонованої статті є спроба дослідити природу психологічного дискурсу прози Е. Андіївської: символіку, специфіку художнього зображення кризового стану, взаємодію раціонального й ірраціонального в замкнутому середовищі.

Природа психологічного дискурсу охоплює цілу ланку виразально-зображальних засобів, за допомогою яких Е. Андіївська як прозаїк аргументовано розкриває внутрішній світ персонажа: мотивації вчинків, пізнання особистості, юрби, літературно-мистецької творчості. Проза Е. Андіївської заґрунтована на самотутніх тенденціях психологічного аналізу. Переосмисливши ідеї З. Фрейда, К.-Г. Юнга, Ж.-П. Сартра, письменниця подала художні моделі, у яких пульсує внутрішнє життя персонажа, де складно переплітаються думки, почуття й спричиняють панорамну картину на рівні кінцевого творчого ефекту. “Діалектика душі” (М. Чернишевський) розроблена Е. Андіївською сміливо, по-новаторськи. Її здобутки істотно відрізняються від літературного досвіду Л. Толстого, Д. Джойса, Ф. Кафки, А. Камю, Г. Гессе, Н. Думбадзе, а також таких українських авторів, як О. Плющ, В. Стефаник, В. Винниченко, І. Багряний, В. Земляк, І. Чендей. Складний шлях від глибин підсвідомого до сфери свідомого намагається простежити авторка „Роману про людське призначення”, виділяючи сліди дитячих травм, вражень, їх особливий вплив на психологічний портрет кожного персонажа. Завдяки вмотивованому психоаналізу письменниця загострює увагу на етичному виборі людини в критичному стані, коли змагаються внутрішні імпульси.

Вони сублімуються в різні форми: біографія Клієнта, адреси, псевдо-пригоди. Антиквар відчуває абсурдність ситуації, але певний час не може з неї вийти. Про це свідчить фінал „ходіння” героя лабіринтами своєї підсвідомості. Наростає емоційне збурення Антиквара. Воно виникає під впливом геростратизму, тобто на рівні філософської ідеї, яка реалізується як побут.

Визначальна сутність роману „Герострати” – відтворення внутрішнього світу людини. Її психологія для Е. Андієвської не самоціль, а засіб до розкриття явищ буття. Письменницю найбільше цікавить суб’єктна величина людського „Я”. Адже воно звернене до світу внутрішнього й водночас підпадає під вплив суспільної атмосфери, постійно перебуваючи в стані вибору й пізнання сенсу особистісного та загальнолюдського існування.

У „Романі про добру людину” письменниця сміливо окреслює філософські виміри художнього світу людини, а також умови, за яких відбувається розвиток психічного стану особистості в обмеженому просторі – Міттенвальдського табору. Національно свідомі сини й дочки українського народу в умовах замкнутого середовища консолідуються на рівні предметної величини. Їхня мета – не втратити своїх коренів, не загубити свого імені. Це вимагає вольових зусиль, духовних напружень, які супроводжуються уявними картинами, складними психічними утвореннями – почуттями, мотивами, потребами. Вони спонукають до активних дій у межах замкнутого простору. Голос письменниці, її відчуття дійсності виразно проступає крізь художню тканину твору, хоча вона й уникає прямих авторських оцінок. Це зумовлено, на наш погляд, симптоматичним – з огляду на життєві перипетії авторки – нахилом переплавлювати у творчій практиці особисто пережите. Е. Андієвську зараховуємо до того покоління митців, чия свідомість розвивалася під впливом драматичної символіки – катастрофи. Вона зафіксувала відгомін катаклізму епохи в дитячих враженнях, у болючій, трагічній пам’яті українців про війну. Все це єднає в „Романі про добру людину” парадигма замкнутого середовища, а відтак візія терпіння як мотив означеного визволення (за біблійною формулою “хто терпен, той спасен”) [2].

Зразки великої прози Е. Андієвської, у тому числі й „Роман про добру людину”, слід розглядати в подвійній площині: психологічній та естетичній. Їхній вияв розкривається в історіософському ключі.

Домінантне дійство зримо проступає крізь напруження, що ним переймаються персонажі. Звідси – гострота естетичного бачення автора, яке має органічний зв'язок зі складним духовним світом людини в різних життєвих обставинах. Основним об'єктом відображення в романі є прагнення охопити в динаміці психічні стани людини в моментності зв'язків, вихоплених із виру емоцій, пережитих картин, вражень і прагнень. Напруга регулюється послідовністю роздумів дійових осіб, а особливо переживаннями, судженнями, оцінками. Їхнє розгортання будується на суб'єктивному вияві різних нашарувань внутрішнього світу героїв. Реалізації авторської концепції сприяє калейдоскоп значних і дрібних, логічних та ірраціональних подій, де правдоподібне переплітається з уявним, фантастичним. Акцент на фантастичному в розкутій творчій уяві письменниці відкриває шлях до символіки та її продуктивної еволюції в одній іпостасі там, де діє Міттенвальдський табір як замкнута система. Табір набуває в романі символу „замкнутого простору”. Рятунок настає тоді, коли „спрацьовує” в уяві відблиск реального видіння Вітчизни. Воно матеріалізується в символі колоди як джерела чарівної сили Карпат (знищення карпатського лісу – зло; поразка ворога – покара за руйнацію краси). Цей символ не заперечує предметності табірної колоди, привезеної з Карпат. Водночас він стосується й магічної національної сили, якою наділені уродженці з різних земель України. Її уособлює психологізований символ – образ соняшника, що у свідомості хлібороба втілює архетип сонця й володіє захисною функцією. Вона особливо важлива в умовах замкнутого середовища, яке спроможне знищити людину фізично, але не духовно. Звідси – типологічна паралель із романом „Сад Гетсиманський” І. Багряного. Духовна незнищенність ґрунтується на законі зв'язності, яким удало користувалися в названих творах Іван Багряний та Емма Андієвська. Вони виявили переконливі аргументи на користь споріднених ознак тих живих історичних символів, які додають сили тому чи іншому героєві (Андрій Чумак у І. Багряного, Дмитрик в Е. Андієвської) викристалізувати віру в людину, її розуміння контрасту між гармонійним і дисгармонійним світом. Тож досліджуваний твір можна характеризувати на рівні логіки авторської оцінки: „Роман про добру людину” – це поема про українську людину” [5, 7].

Засоби психологізації вираження стану людини в умовах замкнутого середовища відіграють рефлексивну роль. Для „Роману про добру людину” характерна логіка еволюції образу, а ще – гуманістична ідея, наповнена життєствердним пафосом. Тут усе підпорядковане проблемі формування особистості за складних обставин. Цей процес вимагає мобілізації всіх зусиль для прийняття неординарного рішення. Так сприймається передусім образ Дмитрика, головного носія добра в Міттенвальдському таборі. До цієї якості він пройшов довгий еволюційний шлях. Діяльність, пов’язана з гендлярством у таборі, засвідчує його здатність до боротьби за виживання. Ідеться про суперечливий процес становлення особистості Дмитрика, якому доводиться жити під „знаком біди” (Василь Биков). Письмениця зуміла відтворити складні порухи його душі, передати напругу внутрішнього стану, вдаючись до фантастичного засобу з мотивованим підтекстом. Аналогічне художнє відтворення картини з живою предметністю використав О. Довженко в кіноповісті „Арсенал”, приписавши коневі репліку: „Не туди б’єш, Іване”. Натомість Е. Андіївська доповнює психологічну картину живої предметності характеротворчим елементом: Дмитрику спадає на думку спогад про те, як він разом з однодумцями обдирав корову. Несподівано він почув голос неживої корови: „Дмитрику, чи ти добрий?” Таке риторичне запитання постає, як голос Дмитрикового сумління. Весь драматизм сповнений видимих і невидимих почуттів, в основі яких моральна, пізнавальна, естетична співвіднесеність. В аналізованому творі „Роман про добру людину” утверджується один із головних постулатів філософії екзистенціалізму: людина, яка прагне еволюційно віднайти своє „Я”, повинна почути голос совісті. Усі акції роману відбуваються в умовах замкнутого простору Міттенвальдського табору. Домінуючою рисою героїв є прагнення до особистої й фізичної свободи, потреба активної боротьби за її ідеали. Художня поетика Е. Андіївської віддзеркалює основні стильові віяння епохи, для якої були характерні кардинальні як конфлікти, так і виразні психоемоційні імпульси.

Тема „доброї людини” продовжується у „Романі про людське призначення”. Авторка переконує читача про кодове протиборство зі злом, пов’язує художнє окреслення з пошуком смислу життєвого чину – призначення людини на землі. Незважаючи на певні

моменти формальної схожості з „Романом про добру людину”, письменниця створила два окремі, розрізнені між собою – структурою, способом вираження об’єктивізму, ідейною позицією персонажів – прозові масиви. Вони містять згусток моральної й соціальної цінності, а об’єднуючим моментом досліджуваної великої прози Е. Андіївської є її „Пісня про українців”. Тут письменниця виявляє зацікавлення не кризовим станом людини в замкнутому середовищі, а пошуком героями смислу життя у відкритому просторі, тобто своєрідним балансуванням психічних змін на хисткій межі свідомого й підсвідомого. Драматизм учинків, здійснених персонажами, полягає в тому, що вони, позбавлені щастя жити на рідній землі, не можуть і не хочуть уникнути загостреного почуття причетності до своєї нації як суб’єкта без держави. У „Романі про людське призначення” авторка мотивує психологічні стани героїв генетичною й культурною пам’яттю, що проглядається в екстремальних ситуаціях, у які вони потрапляють.

Е. Андіївська не оминає так званих „вічних” проблем. Одна з них пов’язана з мотивом нерозділеного кохання. Письменниця розглядає природний стан кохання як явище внутрішнього світу людини насамперед на рівні продукту підсвідомого. Ідеться про різні стани почуття: в динаміці – від зародження до пробудження; прагнення чистоті любові, що виявляється ілюзією, кохання як основа гармонії родини. Істинність любові та її ефект письменниця тлумачить як загальнолюдську цінність, універсальне почуття, що розкриває людину в усьому багатстві притаманних їй фізичних і духовних якостей. Проте любов життєздатна лише тоді, коли вона поєднана образом скелі. Образ скелі – це психологічний центр зустрічі героя з онтологічною альтернативою любові – смертю.

Отже, концепція прози Е. Андіївської заснована на багатьох складниках, з-поміж яких психологічний дискурс є визначальним. Він сприяє художній реалізації субстанціальних засад, психологічній наповненості моделі людських характерів та їхнього світу. Засобами прямого й непрямого психологізму письменниця проникає до найглибших таїн своїх персонажів.

Інтелектуальна, філософсько-психологічна, значною мірою експериментальна проза Е. Андіївської концептуально й стильово

розширює художню карту українського письменства. Творча манера письменниці виразно індивідуальна. Для неї характерне нетрадиційне осмислення життєвого матеріалу, незвична форма його подачі реципієнту на тлі психологічної характеристики персонажів і мотивів їхніх учинків. Вона використовує здобутки різних літературних напрямів, успішно випробовує свої можливості в багатьох жанрово-стильових модифікаціях, шукає змістові форми художнього самовираження, найбільш адекватні її творчому потенціалу.

У романах „Герострати”, „Роман про добру людину”, „Роман про людське призначення” відтворений внутрішній стан людини в екстремальних умовах, межових ситуаціях.

Художня система Е. Андіївської суголосна добі, що постала після Другої світової війни й визначала естетичні цінності та їхнє осмислення в умовах протистояння особистості й суперечливого часу. Своєрідність духовних змагань письменниці (на противагу ущемленим цензурою авторам з материкової України) полягає в тому, що вона формувала свій естетичний ідеал в умовах вільного вибору, внутрішньої та зовнішньої свободи для втілення творчих задумів, зокрема в „Геростратах”, „Романі про добру людину”, „Романі про людське призначення”. Звідси – актуальність розробки теми геростратизму в романі „Герострати” на рівні „ідеї людини”, новаторської для української літератури. Образи, витворені грою уяви, заповнюють вакуум кризового стану. Психологізм роману „Герострати” простежується на всіх рівнях твору: ідейно-проблемному, образному, нарративному, композиційно-сюжетному, словесному. Авторці вдалося художньо виразити психічний (кризовий) стан, що сублімується в проблему геростратизму, з якою органічно пов’язані філософські ідеї, морально-естетичні ідеали та художні узагальнення. Вони сприяють предметній реалізації завдань, які творять тло для кількох вимірів пізнання дійсності: рівень драми свідомості, гри людини зі своїм „Я”, рівень самовиявлення образів крізь асоціативні підсвідомі імпульси. Аналіз роману „Герострати” засвідчує, що на внутрішнє й зовнішнє вираження кризових станів впливає трансформація життєвого досвіду, соціального й суспільного чинників. З-поміж принципів, які характерні для творчої манери Е. Андіївської, слід виділити психологічну мотивацію вчинків головного героя Антиквара. Йдеться про пошук

оптимального варіанта виходу з кризової ситуації, оцінювального обґрунтування її доцільності в межах самоаналізу.

Гуманістичний пафос є наскрізним у художній системі письменниці. Її концепція людини оперта на цінності, вироблені українським народом упродовж віків. Звідси – питання про правду та кривду, коли остання передує першій. Тому авторка „Роману про добру людину” й „Роману про людське призначення” традиційно для українських письменників стоїть на боці скривджених, бо визнає пошук боротьби за волю перед неминучим вибором: жити в умовах свободи або рабства. Така домінантна ідея двох творів мотивує прагнення героїв до особистої й фізичної свободи, а також необхідність активних змагань в ім'я її досягнення.

Утілюючи творчі задуми, які віддзеркалюють зміни психічних станів героїв у межовій ситуації, письменниця оригінально будує внутрішні конфлікти, не акцентуючи відкриті форми їх проявів. Це характерно передусім для „Роману про людське призначення”. Пошук смислу життя героями у вимірах власної ідентичності постає таким індивідуалізованим явищем, яке трансформує національно-своєрідне в художню реальність. Закон творчої доцільності виправдав себе. Тому стає зрозумілим підхід Е. Андіївської до розв'язання творчих завдань у руслі психологізму. „Роман про людське призначення” – твір філософський, з елементами дидактизму й такої фольклорності, яка сприяє концептуальному проясненню життєвого сенсу, посиленню його оптимальної межі з проекцією на взаємодію раціонального й ірраціонального. Письменниця виказує в згаданому романі повне й тонке розуміння внутрішнього світу персонажів, їхніх думок, почуттів, переживань, уводячи до плину художньо-подієвого матеріалу лише вмотивовані епізоди й сцени. Авторські оцінки не тяжіють над ціннісними орієнтаціями героїв, вони складно взаємодіють. Прагнення пізнати сутність внутрішнього стану людини диктує Е. Андіївській особливу зацікавленість драматичними ситуаціями, а також дією механізму психіки (почуття, мотиви, бажання, мрії) в екстремальних умовах. Критерієм досягнення ефекту істинності є психологічна колізія, що містить загострені внутрішні переживання.

Література

1. Водолазька С. Постмодерністські акценти у творчості Емми Андіївської // Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2003. – 188 с.

2. Зимомря І. Романи Емми Андіївської: психологічний дискурс.– Дрогобич: Коло, 2004.– С. 53.
3. Історія української літератури ХХ століття: У двох кн. / За ред. В. Г. Дончика.– Кн. 2.– К.: Либідь, 1998.– С. 185–188.
4. Сорока П. Емма Андіївська. Літературний портрет.– Т., 1998.– 240 с.
5. Тарнашинська Л. Емма Андіївська: „Неправда, що людина не має вибору. Вона його має повсякчас” // День.– 1999.– № 17.

УДК 821.161.2 “18” + 821.162.1

Наталія Герман

**ОСОБЛИВОСТІ ТРАКТУВАННЯ ПОСТАТІ ЄРЕМІ
ВИШНЕВЕЦЬКОГО В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО
„КНЯЗЬ ЄРЕМІЯ ВИШНЕВЕЦЬКИЙ”
ТА Г. СЕНКЕВИЧА „ВОГНЕМ І МЕЧЕМ”)**

У статті досліджуються особливості трактування історичної постаті Єремі Вишневецького в художній літературі України та Польщі. Об'єктом дослідження є князь Вишневецький в історичних романах Г. Сенкевича “Вогнем і мечем” та І. Нечуя-Левицького “Князь Єремія Вишневецький”.

Ключові слова: історичний роман, образ, портрет, трактування, модель.

German. N. The Features of Treatment of Historical Person Jeremi Wiśniowiecki in the Literature (on the Material of Novels by I. Nechuj-Levickij „The Earl Jeremi Wiśniowiecki” and H. Sienkiewicz „With Fire and Sword”). The article deals with features of treatment of historical person Jeremi Wiśniowiecki in the Ukrainian and Polish literature. The object of research is a person of earl Wiśniowiecki in the historical novels by H. Sienkiewicz „With Fire and Sword” and I. Nechuj-Levickij „The Earl Jeremi Wiśniowiecki”

Key words: historical novel, feature figure, portrait, treatment, model.

Князь Єремія Вишневецький – польський магнат, воєначальник, руський воєвода, людина, яка змінює віру, непримиренний ворог українських повстанців, організатор жорстоких каральних акцій. Князь користувався великою популярністю й повагою серед шляхетської братії, мав великий авторитет, його слухали та ним захоплювалися. Саме тому яскрава й суперечлива постать Вишневецького привернула увагу видатних